

ZIMOWANIE

Ptaki miesiąca: łabędzie

Zima to dla ptaków okres najtrudniejszy do przeżycia. Poszczególne gatunki wypracowały różne sposoby na przetrwanie tej nieprzyjaznej pory roku. Część z nich ucieka przed chłodem w cieplejsze rejony świata, decydując się na niebezpieczną wędrówkę. Inne pozostają w kraju, podejmując ryzyko śmierci z zimna i głodu. Zarówno wśród migrantów jak i ptaków osiadłych spora część nie przeżyje zimy.

Podczas wędrówki dużo ptaków ginie z powodu:

- polowań i wyłapywania przez ludzi
- ataku drapieżników
- kolizji z obiektami, urządzeniami energetycznymi, samolotami itp.
- anomalii pogodowych
- wycieńczenia

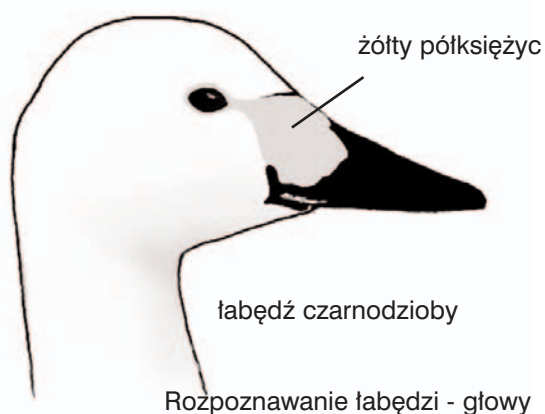
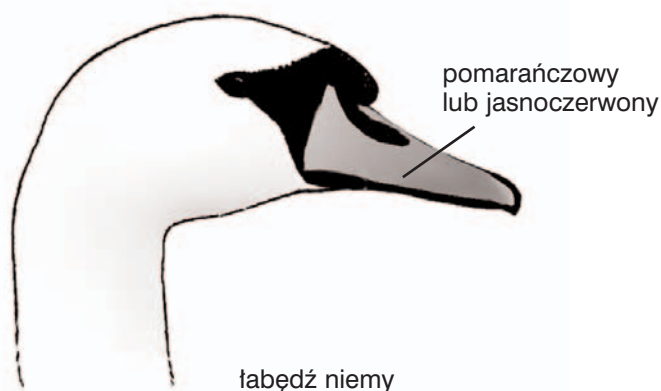
Ptaki zimujące w kraju również padają ofiarą drapieżników, giną z głodu i wychłodzenia organizmu. Zwykle śmierć ponoszą osobniki słabsze, co zazwyczaj ma pozytywne znaczenie dla kondycji populacji danego gatunku.

W przyrodzie każdy gatunek jest przystosowany do środowiska, w jakim żyje. Dlatego ptaki pozostające w Polsce na zimę (np. drapieżne, krukowate, dzięcioły, sikory, niektóre ptaki wodne) są dobrze przystosowane do warunków, jakie niesie ze sobą ta pora roku. Potrafią znaleźć pokarm, mimo leżącego na ziemi śniegu i lodu pokrywającego tafelę wody. Żywią się pozostałymi na krzewach owocami, nasionami wyschniętych ziół i chwastów, bezkręgowcami wydłubanymi spod kory drzew, drobnymi ssakami, rybami i padliną. Dla tych osiadłych gatunków zimowanie w kraju jest zachowaniem zupełnie normalnym. Obecnie niektóre gatunki wędrowne występujące w Polsce zmieniają swoje dotychczasowe zwyczaje i część osobników pozostaje na zimę. Dotyczy to takich gatunków jak: łabędź niemy, kormoran, czapla siwa, bocian biały i żuraw, a także drobnych ptaków wróblowatych jak: strzyżyk, rudzik, kopciuszek, szpak, wśród których znajdują się osobniki próbujące zimować w kraju. Przyczyną takiego zachowania są coraz łagodniejsze zimy, będące następstwem zmian klimatycznych, zachodzących na Ziemi. Znaczenie mają także czynniki związane z rozwojem miast: istnienie niezamarzających zbiorników wodnych z powodu zrzutu do nich ciepłych wód przemysłowych lub zanieczyszczeń komunalnych i powstanie w ten sposób miejsc dogodnych do zimowania, łagodniejszy przebieg zimy w dużych miastach oraz łatwo dostępne, obfite źródła pokarmu w postaci śmieci.

Zimą zjawiają się w Polsce przybysze z północy i wschodu. Dla wielu arktycznych gatunków nasza zima jest stosunkowo łagodna i pozwala przetrzymać czasy największych mrozów, sztormów i nocy polarnej, panujących wówczas na ich lęgowiskach. Do takich zimowych gości należą gęsi zbożowe, kaczki "morskie", tracze, myszołowy włochate, jemioluski i wiele innych gatunków.

Te same warunki pogodowe, które dla jednych ptaków oznaczają śmierć, dla innych są dogodne do życia. Dlatego każdy gatunek ma zakodowany swój własny biologiczny zegar i kalendarz, zgodnie z którym toczy się jego własny życiowy cykl. Czasem trudno jednoznacznie określić moment, w którym można uznać ptaka za zimującego. Widok bociana w październiku oznacza, że pozostał on na zimę, ale pliszka siwa widziana w listopadzie może podążać właśnie na południe Europy. Widziane w lutym gęgawy lub czajki powróciły już z zimowisk, ale proces wiosennej migracji trwa aż do maja, gdy zjawiają się u nas gąsiorek, wilga i dziwonka.

Łabędzie są okazałymi i na tyle charakterystycznymi ptakami, że nawet z dużej odległości łatwo możemy rozpoznać ich sylwetkę zarówno w locie, jak i na powierzchni wody. Zimą jeszcze łatwiej je obserwować, gdyż chętnie podpływają do ludzi, spodziewając się dokarmiania.

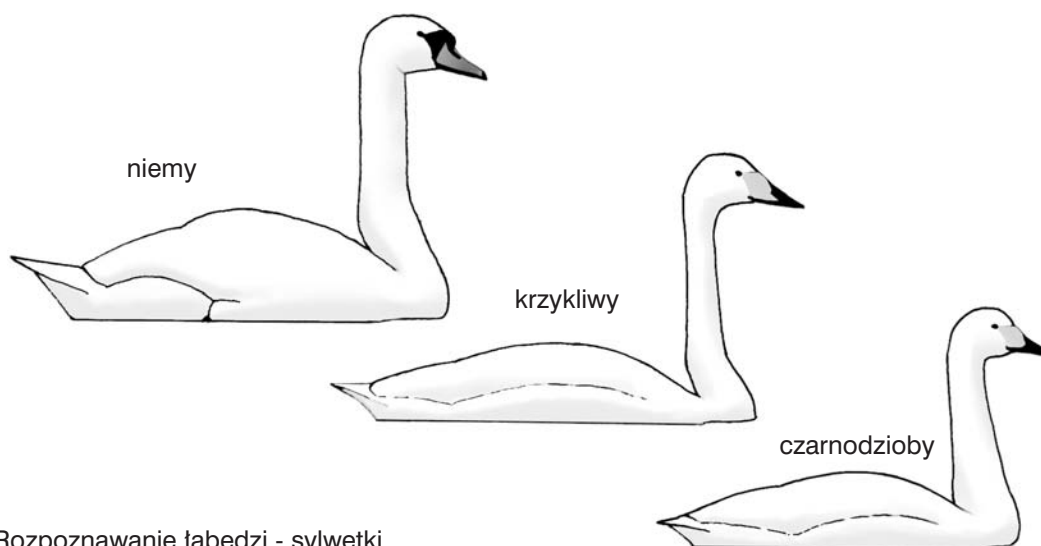
Rozpoznawanie łabędzi - głowy

W przeszłości zimowanie łabędzi niemych w Polsce zdarzało się sporadycznie i zwykle dotyczyło przypadków pojedynczych osobników. Przed trzydziestu laty zauważono pojawianie się tych ptaków zimą w miastach, a 10 lat później stwierdzono, że ich liczba rośnie i w niektórych miejscach powstają koncentracje zimujących łabędzi. Oszacowano wówczas, że na terytorium całego kraju zimuje około 6000 osobników. Łabędzie nieme zimą z upodobaniem wykorzystują miejskie odcinki rzek, niezamarznięte sztuczne i naturalne zbiorniki wodne oraz wybrzeże morskie. Do znanych miejsc zimowania tych ptaków należą: Zatoka Gdańska, Kraków, Wrocław, Szczecin, rezerwat Słońsk. Małe stada lub pojedyncze osobniki spotyka się w całym kraju.

Inny gatunek łabędzia - łabędź krzykliwy - gnieździ się w Polsce od 1973 roku, kiedy to odkryto jego gniazdo nad Biebrzą. Dziesięć lat później rozpoczął lęgi na Dolnym Śląsku, gdzie obecnie

każdego roku kilka par gnieździ się na starorzeczach Odry oraz stawach hodowlanych w Dolinie Baryczy. Jest to zatem w Polsce rzadki ptak lęgowy, którego częściej można spotkać zimą. Zachowuje się inaczej niż łabędź niemy, gdyż zwykle zatrzymuje się poza miastami i stroni od ludzi. Możemy go zobaczyć nad większymi rzekami, takimi jak Wisła, Bug i Odra, na niezamarzniętych stawach, starorzeczach i rozlewiskach oraz na wybrzeżu morskim.

Trzeci z europejskich łabędzi - łabędź czarnodzioby jedynie przelatuje przez Polskę i rzadko u nas zimuje. Podobny jest do łabędzia krzykliwego, lecz wyraźnie od niego mniejszy. Różni się także szczegółami w ubarwieniu dzioba (rysunek powyżej, karta pomocnicza nr 8).

Rozpoznawanie łabędzi - sylwetki

Młode łabędzie wszystkich trzech gatunków są szaro-brązowe. Z czasem stają się coraz jaśniejsze, ale niektóre pióra pozostają ciągle ciemne, tworząc wzory i plamy na ciele ptaka. Dopiero po uzyskaniu pełnej dojrzałości ptaki stają się czysto białe.

Łabędzie nieme przebywają zimą w pobliżu ludzi, co wywołuje u wielu osób współczucie. Jedyną znaną powszechnie formą pomocy zimującym ptakom jest ich dokarmianie, a za najlepszy i łatwodostępny pokarm uznaje się pieczywo i gotowany makaron. Tymczasem dokarmiane łabędzie zachęcone obfitością pokarmu pozostają na zimę i narażone są w okresach gwałtownych załamań pogody na zimno, a nawet przymarzanie. Ponieważ łabędzie żywią się naturalnym pokarmem roślinnym, nie są przystosowane do trawienia dużych ilości chleba, dlatego dokarmianie nim może powodować zaburzenia w funkcjonowaniu ich układu pokarmowego.

W czasie obserwowania łabędzi możemy spotkać ptaki z obrączkami na nogach. Obrączki zakładane łabędom są na tyle duże, że u wychodzącego na brzeg ptaka można odczytać wygrawerowane na niej napisy. Niektóre oznakowane osobniki posiadają dodatkowo na szyjach plastikowe obroże z literami i cyframi. Odczytanie ich nie stanowi większych trudności. Obie wymienione metody znakowania nie stanowią zagrożenia dla życia ptaków, stosowane są przez zawodowych ornitologów i służą zbieraniu informacji o przemieszczaniu się poszczególnych osobników. Pozwalają określać miejsca odbywania lęgów, trasy wędrówek oraz rejony zimowania.

Współcześnie obrączkuje się wiele gatunków ptaków na wszystkich kontynentach. Jest to metoda stosowana powszechnie, a pierwszy raz zastosował ją duńczyk Christian Mortensen ponad 100 lat temu. Wraz z rozwojem techniki pojawiły się nowe możliwości badawcze. Podczas obserwacji zachowania ptaków i relacji pomiędzy osobnikami stosuje się lekkie kolorowe plastikowe obrączki. Kolejność ustawienia ich na nodze ptaka tworzy swoisty barwny kod i pozwala obserwatorowi szybko rozróżniać poszczególne osobniki. Prawdziwy przełom w badaniu wędrówek ptaków przyniosły nowe możliwości związane z techniką satelitarną. Zamontowanie nadajnika na ciele ptaka pozwala dokładnie śledzić jego trasę przelotu, poznawać miejsca żerowania i odnotować dokładną datę powrotu na lęgowisko.

W wypadku odczytania numeru obrączki na żywym ptaku należy dokładnie zanotować wszystkie napisy, oznaczenia literowe i cyfry. Informacje te wraz ze swoim nazwiskiem i adresem, określeniem miejsca i daty obserwacji oraz gatunku ptaka należy przesłać na adres: Instytut Ornitologii PAN, ul. Nadwiślańska 108, 80-680 Gdańsk 40.

Noga łabędzia z obrączką

W wypadku znalezienia martwego ptaka z obrączką należy spisać bardzo dokładnie wszystkie napisy i cyfry, które na niej występują (po zapisaniu tych danych sprawdzić raz jeszcze, czy nie popełniliśmy błędu). Następnie trzeba opisać okoliczności znalezienia ptaka, takie jak - data, miejsce, gatunek (jeśli potrafimy go oznaczyć) oraz określić przypuszczalną przyczynę śmierci. Zdjęć obrączkę (rozginając ją - co zwykle wymaga użycia narzędzi, lub przecinając nogę ptaka - wówczas obrączka zsunie się bez rozginania). Rozpłaszczoną obrączkę, opis oraz swoje nazwisko i adres należy przesać w kopercie do Instytutu Ornitologii

PAN. Dobrze jest zachować kopię notatek. Na życzenie znalazcy obrączka jest do niego odsyłana. Nigdy nie należy zdejmować obrączek z ptaków żywych!

Zadanie 7

Zadanie polega na zaobserwowaniu zimowania lub stwierdzeniu braku zimowania łabędzi w swojej okolicy. Kontrolę można prowadzić od grudnia do połowy lutego.

Zasady bezpieczeństwa:

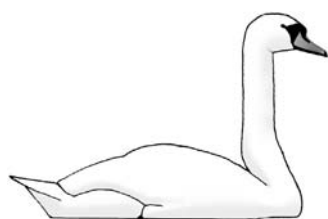
- najlepiej prowadzić obserwacje z osobą dorosłą, jeśli nie jest to możliwe należy poinformować dorosłych o planowanej trasie;
- nigdy nie wchodzić na lód, ani nie próbować uwalniać przymarzniętych do lodu ptaków;
- nie podchodzić do samego brzegu zbiornika lub rzeki, zwłaszcza, jeśli jest on stromy;
- ubierać się ciepło i odpowiednio do warunków pogodowych.

Kontrolą objąć wybrany odcinek rzeki, zbiornik wodny lub jego fragment. Odcinek rzeki wybrać najlepiej tak, aby był łatwo identyfikowany w terenie i na mapie. Pomocne w określaniu lokalizacji są mosty kolejowe lub drogowe, miejscowości, ujścia mniejszych rzek itp. (np. rzeka Wisła w Toruniu od mostu kolejowego do mostu drogowego im. Piłsudskiego, rzeka Pisa od miejscowości Piasutno Żelazne do ujścia do Narwi). Można również kontrolować punkt, o którym wiemy, że zwykle zimują tam łabędzie (na przykład: molo w Sopocie, port rzeczny we Wrocławiu - Popowicach).

W wypadku zbiornika wodnego (jezioro, zbiornik zaporowy, staw hodowlany) - jeśli ma nazwę własną, należy ją podać, jeśli jest to duży akwen, określić, czy zbadano cały, czy tylko jego fragment (np. Stawy Bielskie k. Koniecpola - między miejscowościami Wąsosz i Biała Wlk., Jezioro Osiek - sprawdzono jezioro od strony północnej bez zatoki przy miejscowości Ługi)

W czasie kontroli wybranego przez siebie zbiornika wodnego lub odcinka rzeki należy określić jego stopień zamarznięcia oraz policzyć wszystkie napotkane łabędzie nieme. Niekiedy, zwłaszcza na rzece, ptaki przemieszczają się, dlatego trzeba uważać, aby nie pominąć żadnego, a także nie dodać już raz policzonych

osobników. W wypadku napotkania dużych koncentracji ptaków (kilkaset osobników) można stosować metodę szacowania wielkości stada omówioną w zadaniu wrześniowym. Po zebraniu wyników należy wypełnić załączony formularz (karta pomocnicza nr 8). Informacja, że na kontrolowanym terenie nie stwierdzono zimowania łabędzi jest również bardzo ważna i należy ją wpisać do formularza. Jeżeli kontrolę prowadzono wielokrotnie, każdorazowo wypełniamy osobny formularz.

ŁABĘDŹ NIEMY

Cygnus olor

zamieszkiwane środowisko	jeziora, stawy, starorzecza
liczba jaj	5 - 9
okres wysiadywania jaj	35 dni
rozpiętość skrzydeł	210 - 240 cm
masa ciała	8 - 12,5 kg
położenie gniazda	gąszcz trzciny na płytkiej wodzie, wysepki
materiał gniazdowy	łodygi i liście trzciny, tatarak, roślinność korzenna

ŁABĘDŹ KRZYKLIWY

Cygnus cygnus

zamieszkiwane środowisko	jeziora z trzciną przybrzeżną, morskie wybrzeża, stawy, moczary, śródlądowe jeziora
liczba jaj	3 - 7
okres wysiadywania jaj	35 - 40 dni
rozpiętość skrzydeł	220 - 250 cm
masa ciała	7 - 12,5 kg
położenie gniazda	łąd, płytka woda, zarośla trzciny
materiał gniazdowy	roślinność wodna

ŁABĘDŹ CZARNODZIUBY

Cygnus columbianus

zamieszkiwane środowisko	jeziora, rzeki
liczba jaj	1 - 5
okres wysiadywania jaj	30 - 32 dni
rozpiętość skrzydeł	175 - 210 cm
masa ciała	4,5 - 8,2 kg
położenie gniazda	ziemia w pobliżu wody
materiał gniazdowy	roślinność wodna